

odmiennego świata, nasyconego zabytkami, także z doby industrialnej. Pojawiły się też zewnętrzne szanse docenienia i awansu zaniechanych krajobrazów. Turystyka kulturowa, w tym postindustrialna, w ciągu ostatniej dekady,⁷ stała się rzeczywistością, doceniono wartości niecodziennego, miejscami mrocznego piękna instalacji przemysłowych oraz inżynieryjnych, które stały się – Historią. Cechy zaniechanych krajobrazów, przestają być jedynie osobliwościami; stają się *wartościami*. W ich obronie stają strategie samorządowe, doceniające szansę promowania pożądanej różnorodności.

Jest to przedsiębiorczość, oferująca zyski w sposób niebezpośredni, w perspektywie wielu lat, w wyniku indukowania aktywności gmin, miast i regionów. Po drugiej stronie barykady stają inni, „twardy biznes”, oferujący zysk szybko i z mniejszym ryzykiem – poprzez sprzedaż i „użyłację” zaniechanych krajobrazów, jako atrakcyjnej rezerwy terenowej dla inwestycji komercyjnych. Tereny stanowią zazwyczaj własność państwa lub gminy. Tym większa jest odpowiedzialność w momencie podejmowania strategicznej decyzji o ich przyszłej prywatnej lub publicznej własności i przeznaczeniu. Istotne jest rozpoznanie, studia, rzeczywistych i potencjalnych wartości zaniechanych krajobrazów. Coraz ważniejsza jest rola architektów krajobrazu w tym procesie. Fakt zaniechania nie jest bowiem nieodwracalny.

Czy *terra incognita*, jaką dziś są zaniechane krajobrazy stają się „ziemią obiecaną” dla naszych gmin i miast, czy też „Dziłkim Zachodem”, gdzie w bezpardonowej, wolnej grze o przestrzeń, dokona się ich ostateczny rozbiór. To pokaże nieodległa przyszłość.

Streszczenie: Jest to propozycja nowej kategorii krajobrazów. Powszechnie stosowane podziały bazują na ich ukształtowaniu, pokryciu i stopniu ingerencji człowieka. Czynnikiem nowego podziału jest rodzaj zmian krajobrazowych. W Europie Środkowej, z powodów politycznych i ekonomicznych, porzucone zostały ogromne obszary. Nie wszystkie z nich można określić terminem „brownfields”, czyli obszarów zdegradowanych, bez

wartości. Obiekty przemysłowe lub wojskowe są cennymi zabytkami historii. Autorzy proponują termin „krajobrazy porzucone” dla oznaczenia podobnych procesów, zagrożeń i możliwości, jakie charakteryzują te ogromne kategorie krajobrazów.

Słowa kluczowe: tereny porzucone, tereny poprzemysłowe, „brownfields” – ugory poprzemysłowe, rewitalizacja.

Abstract: *This is a proposal for a new category of landscapes. Common divisions base on their shapes and a grade of a human activity. A factor of a new division is a kind of process of changes of a landscape. In Central Europe large areas have been abandoned, due to political and economic reasons. Not all of them one could be named as “brownfields” – polluted areas without any value. Industrial or military structures are valuable monuments of history. Authors propose a name “abandoned landscapes”, to identify similar processes, threats and opportunities, characterising that large category of landscapes.*

Key words: abandoned areas, post-industrial areas, brownfields, regeneration.

² B, Tuchman, *Sierpniowe salwy*, Warszawa, 1989.

³ Symbolicznym w Polsce jest olbrzymi, legendarny zespół poligonów i „zakazanego miasta” koszarowego, zbudowanego przez III Rzeszę i używanego do lat 90 przez armię radziecką – Borneo-Sulinowa.

⁴ Na przykład niepotrzebne dziś amfiteatry z lat gierkowskich, jak w rawelinie północnego frontu Twierdzy Zamość, założone lub rewitalizowane lecz nieutrzymywane, parki – np. północna część parku w Baranowie Sandomierskim, czy tzw. „Park Lotników Polskich” w Krakowie.

⁵ Obrazowy termin „brownfield” jest trudny do odniesienia np. do niemal całkowicie pokrytej zielenią niecki dawnego kamieniołomu „Liban i Ehrenpreis” w Krakowie.

⁶ Co symptomatyczne, w referatach wygłoszonych na konferencji Projektu Regentif, odbytej na Politechnice Krakowskiej w roku 2006, Autorzy poruszyli wielokrotnie problematykę obszarów i obiektów, których w żaden sposób nie można uznać za „ugór poprzemysłowy” – np. Dworca Głównego w Dreźnie (Steffen Marx), czy też dziedzictwa przemysłowego Łodzi i Zgierza (Michał Domińczak). *B+R. Od terenów poprzemysłowych do...*, (red.) Lenartowicz J.K. i Maciąg D., Materiały konferencji naukowej [w:] Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, Architektura, zeszyt 8-A/2006 Rok 103, Kraków 2006.

⁷ Kosiński W., *Współczesna turystyka kulturowa a piękno krajobrazu kulturowego*, [w:] *Dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe a współczesne tendencje w gospodarce turystycznej*, (red.) Rettinger W., Materiały konferencyjne, Zeszyty Naukowe nr 88 Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, Kraków 2002.

Prof. dr hab. Krzysztof H. Wojciechowski¹

UKŁADY WYMIARÓW JAKOŚCI WIZUALNEJ KRAJOBRAZU SYSTEMS OF LANDSCAPE VISUAL QUALITY DIMENSIONS

■ Cechy wizualne krajobrazu (lub scenerii) stanowią istotny składnik lub podstawę ich waloryzacji w zakresie kilku, możliwych do wyodrębnienia spośród wielu, kategorii wartościowania jakości postrzeganego otoczenia. W ciągu swego życia, (osobistego i społecznego) człowiek wchodzi w interakcje ze swym otoczeniem, każdorazowo w jakiś sposób oceniającego jakość, lub wykorzystując zestawy informacji dotyczące tej jakości.

Każdorazowo dla takiej oceny wykorzystywany jest stosowny sposób oceny podporządkowany odpowiedniej (dla danej sytuacji) hierarchii wartości. Hierarchia ta powiązana jest z celem oceny, a ten z diagnozą sytuacji prowadzącej do zaspoko-

lenia jakiegokolwiek potrzeby. Grupując, zgodnie z zbliżonymi kryteriami i celami oceny, odpowiednie kategorie jakości postrzeganego krajobrazu można tworzyć układy walorów krajobrazu odpowiadające zadaniom związanym z ich inwentaryzacją i oceną wymaganą przez Europejską Konwencję Krajobrazową. Taka reinterpretacja podstaw oceny krajobrazu wydaje się konieczna, jako że zgodnie z tekstem Konwencji trzeba przyjąć, że istota i jakość krajobrazów wiąże się bezpośrednio ze sposobem ich percepcji, a ich ocena zależy od wartości przypisywanej im przez lokalną społeczność oraz tych, którym na nich zależy.

¹ UMCS w Lublinie.

Takie podejście w znacznym stopniu odbiega od wielu tradycyjnie uznawanych podejść wartościujących, faworyzujących w praktyce metody tzw. obiektywistyczne lub też upatrujących w kontemplacyjnym przeżyciu estetycznym dróg do wartościowania. Także liczne nowsze syntezы dotyczące podstaw teoretycznych oceny jakości scenerii i krajobrazu potwierdzają możliwość wypracowania tu metod bardziej dostosowanych do współczesnych zadań praktycznych.

Począwszy od najdawniejszych, a znanych dziś teorii i rozważań dotyczących sposobów oraz reguł oceny jakości postrzeganego świata, problemem dyskusyjnym i analizowanym była wzajemna relacja cech jakościowych, odbieranych zmysłami, powiązanych z powstawaniem emocjonalnej postawy wobec obiektu i cech decydujących o jego istocie oraz przydatności, cech określających jego doskonałość w relacji do obiektów mu podobnych, a także cech plasujących ten obiekt w różnych układach hierarchii wartości. Już w starożytnej Grecji, gdzie powstały podstawowe koncepcje dotyczące piękna zaczęto je także wiązać z właściwościami obiektu określanymi jako harmonia, ład, a także przydatność i stosowność. Potem, te w naturalny sposób wzajemnie uwikłane kategorie traktowano odrębnie, a ich relacje nader często sprowadzano do odróżnienia dwu kategorii jakości, praktycznie sprawdzalnej wartości użytecznej i odrębnej wartości estetycznej, często pośród wielu wyróżnianych.

Klasyczną analizę wzajemnych relacji pojęć estetycznych w dziejach znajdujemy u Tatarkiewicza.² Analizując dzieje pojęcia piękna, osobny rozdział książki poświęcając subiektywistycznemu i obiektywistycznemu rozumieniu estetyki, przedstawia on także historię wykorzystywania w ocenach odmian (lub kategorii) piękna, wśród nich także tych, które bezpośrednio wiązane były z doskonałością funkcjonalną obiektu ocenianego (stosowność i odpowiedniość). Aktualny stan rozpoznania tego problemu opublikował australijski badacz A. Lothian.³ Na podstawie obszernej analizy przeglądu historycznego teorii estetycznych, w szczególności dotyczących walorów krajobrazowych, przedstawia ewolucję wzajemnych relacji dwu paradygmatów: obiektywistycznego i subiektywistycznego. Nie rozsądząc teoretycznej poprawności żadnego z nich uznaje jednak metody oceny jakości krajobrazu oparte o metody subiektywistyczne za przydatniejsze. Spośród dwu obszernych opracowań (o identycznym tytule) dotyczących waloryzacji estetycznej otoczenia (Nasar 1988 i Douglas Porteous 1996),⁴ ciekawszą typologię podejść do wartości krajobrazowych prezentuje ten ostatni. Uznaje jednak, że podejścia nie są antagonistyczne, lecz raczej komplementarne, w rozwiązywaniu problemów praktycznych związanych z gospodarowaniem zasobami krajobrazowymi mogą się wzajemnie uzupełniać. W polskiej literaturze poświęconej problemom estetyki piękno przyrody, krajobrazu, a w szczególności krajobrazu kulturowego było bardzo rzadko analizowane. Gołaszewska (1983) wyraża pogląd,⁵ że piękno przyrody jest czymś zasadniczo odmiennym od piękna dzieła sztuki. Nieco dalej proponuje pojęcia piękna "potocznego" związanego z występowaniem w jednym przedmiocie funkcji użytecznej i estetycznej. Zdaniem autora tych słów, funkcja estetyczna jest funkcją użyteczną, służy zaspokojeniu potrzeb człowieka (potreb duchowych).

Przyjmując możliwość wykorzystania w procesie waloryzacji jakości wizualnej krajobrazu komplementarną kombinację metod obiektywistycznych i subiektywistycznych oraz podejście obejmujące zarówno cechy użyteczne obiektu oceny (wiążące

się z funkcjami zaspokajania potrzeb materialnych) jak i cechy nawiązujące do potrzeb duchowych człowieka, można zaproponować następujący zestaw kompleksów ich cech jako podstawę oceny jakości krajobrazów godnych ochrony.

1. *Cechy istotne dla wartości zabytkowej krajobrazu.* Szczegółowy i godny wykorzystania zestaw aspektów jakości obiektów godnych uznania jako zabytkowe wymienia Pawłowska.⁶ Wizualne cechy jakościowe nie mogą być wykorzystane dla określenia istotności i wagi wszystkich tych aspektów, lecz dla większości mogą być użyteczne. Można do nich dodać jeszcze aspekt krajobrazu jako obiektu będącego inspiracją lub odzwierciedlonego w dziele sztuki będącym elementem dziedzictwa kulturowego.

2. *Cechy istotne dla krajobrazu jako wzorca pewnych wartości lub udanej funkcjonalności.* Na istotność wartości krajobrazu jako wzorca cenionych lub pożądaných wartości wskazywał już Meining,⁷ zaś skuteczność funkcjonalna udanych rozwiązań była chętnie naśladowana. Historia urbanistyki i sztuki ogrodowej wskazuje jak istotne były dla rozwoju tych dziedzin rozpropagowane wzorce udanych realizacji. Trudno przecenić funkcje upowszechniania i budowy wartości tego typu wzorców przez twórczość artystyczną i publicystykę. Współcześnie rolę tę przejęły nowoczesne środki masowego przekazu, a dodatkowym czynnikiem upowszechniającym określone wzorce krajobrazów uznawanych za szczególnie atrakcyjne jest rozwój przemysłu turystycznego i podporządkowanych mu przedsięwzięć marketingowych.

3. *Cechy istotne dla krajobrazu jako symbolu (idei, wartości, znaczeń).* Wzorcowe układy krajobrazowe, podziwiane i uznawane za wyjątkowe szybko w świadomości społecznej nabywały dodatkowych znaczeń, stawały się symbolami.⁸ Wiele z nich, zaprojektowanych było, aby odzwierciedlać idee i wartości (potęgi władcy, jego bogactwa i majestatu, niezwykłości, ładu i dostatku, uporządkowanego piękna itp.). To są tzw. pejzaże emblematyczne. Każda kultura w swych dziejach tworzyła obszerne zestawy symboli, a określone układy krajobrazowe i elementy krajobrazu stawały się ich nośnikami, na kolejnych etapach rozwoju kultury ulegając wzbogaceniu i przemianom. Zadziwiające, że współczesna cywilizacja głosząca racjonalność rozwiązań i prymat funkcji, tworzy układy krajobrazowe podporządkowane wizualnie znaczeniom symbolicznym. Zwracał na to uwagę Umberto Eco,⁹ a Robert Venturi (wg Kunstlera)¹⁰ twierdzi, że dla twórców i odbiorców współczesnej architektury (w szczególności ośrodków rozrywki) nieistotna jest autentyczność i jakość obiektów, istotne są tylko wrażenia, symboliczne znaczenia odbierane w procesie percepcji.

4. *Specyficzny zestrój cech potencjalnie mogący wywołać określony stan emocjonalny – nastrój, zachwyty, przeżycie estetyczne.* Możliwość wywoływania stanu emocjonalnego poprzez odbiór wrażeń w trakcie percepcji jest znana, zależna od wrażliwości indywidualnej i uwarunkowań kulturowych. Te ostatnie należałoby aktualnie nieco inaczej rozpatrywać, ponieważ w Konwencji wyartykułowany został pogląd, że wszystkie krajobrazy, w ich różnorodności przyrodniczej, kulturowej i fizjonomicznej stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości. Taka sytuacja nakazuje zatroszczyć się także o te zespoły cech krajobrazu, które mogą być istotne dla zaspokojenia potrzeb duchowych osób odbierających percepcyjnie wrażenia w sposób znacząco odmiennie od nas, co uwarunkowane może być ich innymi powiązaniem kulturowymi. Jak odmiennie mogą to być sposoby wskazują studia porównawcze, m.in. prezentowane

na konferencji w Bolonii poświęconej tej tematyce.¹¹ Na uwagę zasługuje odmienny od europejskiego sposób pojmowania piękna w kulturach Dalekiego Wschodu.¹² Uwzględnienie, poza cechami bezpośrednio warunkującymi wizualne walory estetyczne także cech krajobrazu kojarzonego z pewną aurą, nastrojem wynika m.in. z rezultatów badań interdyscyplinarnego zespołu badającego walory krajobrazów alpejskich.¹³

Istnieją krajobrazy, które odznaczają się zespołami cech należących do wszystkich wymienionych kategorii, inne można zaliczyć do wartościowych z punktu widzenia jednej z nich. Wydaje się jednak, że dla wszechstronnego ujęcia szczególnych i specyficznych cech niektórych krajobrazów uwzględnienie wymienionego układu cech może być pożyteczne w procesie programowania i planowania przedsięwzięć ochronnych.

Streszczenie: Cechy wizualne krajobrazu są podstawą waloryzacji, wyodrębnienia kilku kategorii wartościowania. Od początków teorii, problemem była wzajemna relacja cech jakościowych odbieranych zmysłami, powstawanie emocjonalnej postawy wobec obiektu, cech określających jego doskonałość, w relacji do bytów podobnych plasujących obiekt w hierarchii wartości. Jedne krajobrazy odznaczają się cechami należącymi do wszystkich badanych kategorii, inne są wartościowe z punktu widzenia jednej. W pełnym ujęciu szczególnych cech krajobrazów, uwzględnienie badanego układu cech jest pożyteczne w planach ochrony.

Słowa kluczowe: wizualizacja krajobrazu, cechy istotne krajobrazu, waloryzacja krajobrazu, percepcja a wielokulturowość, aplikacja badań.

Abstract: Visual features of a landscape are the basis for its valorisation, identification of several categories of value judging. Since the beginning of the theory, the problem has consisted in

mutual relationships between quality features received by means of senses, the development of an emotional attitude towards an object, as well as features that describe the object's excellence in relation to similar beings, placing it in a hierarchy of values. Certain landscapes are marked by features that belong to all of the considered categories, while other are valuable from a viewpoint of a single feature only. In a full approach to specific landscape features, it is the consideration of the examined system of features, which is useful in landscape protection plans.

Key words: landscape visualisation, essential landscape features, landscape valorisation, perception and a multi-culture nature, research application.

² Tatkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1988.

³ Lothian A., *Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder?* Landscape and Urban Planning 44, 1999: s. 177–198.

⁴ *Environmental Aesthetics*, (ed.) Nasar J.L., Cambridge Univ. Press, Cambridge 1988; Douglas Porteous J., *Environmental Aesthetics*, Routledge, London – New York 1996.

⁵ Golaszewska M., *Zarys Estetyki*, PWN, Warszawa 1983.

⁶ Pawłowska K., *O wartości zabytków*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, (red.) Pawłowska K., Swaryczewska M. Wydawnictwa UJ, Kraków 2002.

⁷ Meining D.W., *Reading the Landscape*, [in:] *The Interpretation of Ordinary Landscapes*, (ed) Meining D.W., Oxford Univ. Press 1979.

⁸ Wojciechowski K.H., *Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja*, Annales UMCS, 1996, sec. B., vol. LI.

⁹ Eco U., *Semiologia życia codziennego*, Czytelnik, Warszawa 1999.

¹⁰ Kunstler J.M., *The Geography of Nowhere*, Touchstone, New York 1993.

¹¹ Marchiano G., Milani R., *Frontiers of Transculturality in Contemporary Aesthetics*, International Conference, Bologna 2000, Proceedings, Bologna 2001.

¹² Tanaka H., *Aesthetics of Ch'i yun sheng tung: A comparative Study with Western Theories of Art*, [in:] Marchiano G., Milani R., *Frontiers of Transculturality in Contemporary Aesthetics*, International Conference, Bologna 2000, Proceedings Bologna 2001.

¹³ Strohmeier G., Ross M.M., *Kulturlandschaft im Kopf – Wahrnehmung und Bild oesterreichischer Landschaften*. Zwischenbericht. Univ. Klagenfurt 1996.

Dr inż. Barbara Wycichowska¹

KONFLIKTY O PODŁOŻU PRZESTRZENNYM W OCHRONIE I KSZTAŁTOWANIU ŚRODOWISKA

SPACE-BASED CONFLICTS IN ENVIRONMENT PROTECTION AND DEVELOPMENT

■ W sytuacji narastającej złożoności struktur przestrzennych (chaotycznie rozwijający się sektor usługowy i komunikacyjny, presja mieszkalności na tereny o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych) coraz częściej dochodzi do ostrej walki o dostęp do terenów o określonej lokalizacji (sektor komunikacyjny i usługowy) oraz o określonych walorach i zasobach środowiska (sektor mieszkaniowy i usługowy).

Pogłębiający się deficyt pożądaných obszarów generuje i nasila konflikty o podłożu przestrzennym, które dotyczą zarówno istniejących elementów zagospodarowania (konflikty w przestrzeni), jak i planowanych lokalizacji inwestycji (konflikty o przestrzeń).²

Realizację celów przestrzennych pociągają za sobą zmiany środowiska dla obszaru większego niż teren inwestycji. Niekorzystne zmiany przynoszą straty o szerokim spektrum środowiskowym: od degradacji wartości przyrodniczo-kulturowo-krajobrazowych po obniżenie jakości środowiska abiotycznego i stanu sanitarnego środowiska,³ coraz częściej obejmują obszary oraz obiekty prawnie chronione (formy chronione przyrody i krajobrazu).

¹ Instytut Architektury i Urbanistyki, Politechnika Łódzka.

² *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*, (red.) Stawasz D., Wyd. UŁ, Łódź 2004, ss. 171–175.

³ Richling A., Solon J., *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa 1996, ss. 245–255.